

susanne komossa & sjoukje de jong

van saamhorig ploeteren naar opgesloten koesteren

gemeenschappelijke voorzieningen
& woningbouwverenigingen 1902–1939

Met de toekenning van een formatieplaats voor een wetenschappelijk medewerkster voor vrouwenstudies aan de afdeling Bouwkunde van de T.H. Delft¹ hebben de sinds september 1978 georganiseerde vrouwenstudies een formele erkenning gekregen.

In deze vrouwenstudies zijn onderwijs en onderzoek tot nu toe gekoppeld geweest. Zij vinden plaats door middel van allereerst de vrouwenwerkkolleges, die een vaste plaats innemen in het (keuze) onderwijsprogramma, en verder in skripties en afstudeerwerk.

De vrouwenwerkkolleges zijn opgedeeld in een basiswerkkollege, waarin teksten worden behandeld en – in samenhang daarmee – planmateriaal besproken, en een temawerkkollege, waarin onderzoek wordt gedaan rond diverse thema's, zoals kollektivering (1979–'80) en woningopzicht (1980–'81).

In de vrouwenstudies op Bouwkunde worden architectuur, stedenbouw en volkshuisvesting beschouwd als de ruimtelijke uitwerkingen van een aantal maatschappelijke patronen. Het onderzoek richt zich voorlopig op de huisvesting, waarbij een drietal knooppunten wordt onderscheiden: samenlevingsvormen, wooncultuur en huishouden².

De skriptie van Sjoukje de Jong en Susanne Komossa is één uitwerking van het temawerkkollege over kollektivering. Een samenvatting van dit artikel verscheen reeds eerder in de kongresbundel die ter gelegenheid van de 'Zomeruniversiteit Vrouwenstudies' verscheen³. Tijdens deze zomeruniversiteit hielden zij ook een inleiding.

Redaktie.

Inleiding

Het belang van vrouwen bij gemeenschappelijke voorzieningen in en om de woning lijkt haast evident. De belangstelling voor dergelijke voorzieningen laat zich momenteel goed afmeten aan de discussies over gemeenschappelijk wonen en woongroepen en initiatieven van bijv. centraal-wonen groepen, die binnen de gesubsidieerde sector anderssoortige nieuwbouw van de grond proberen te krijgen en kraakpanden waar men zelf voor woonruimte met gemeenschappelijk gebruik van verschillende ruimten en voorzieningen zorgt. Een langdurig en moeizaam proces. Het zijn allemaal voorbeelden waar eigen initiatieven worden genomen, veelal door vrouwen. Aan ons architectes wordt dan de vraag gesteld: kunnen jullie niet iets kollektiefs ontwerpen? Natuurlijk kunnen we dat. De tekeningen als resultaat van deze activiteit zijn niet louter produkten die aan het bouwen vooraf gaan, maar functioneren in het gunstigste geval als discussiestuk, bijv. op welke manieren je kunt wonen.

Waarom er dan niet of na uiterst moeizame inspanningen wordt gebouwd blijft een probleem van een andere orde, dat we hier niet willen behandelen.

In het begin van ons onderzoek gingen we impliciet van de gedachte uit dat de aanwezigheid van gemeenschappelijke voorzieningen een positieve verandering in de positie van de vrouw teweeg kan brengen door het ermee gepaard gaande sociale contact dat ontstaat bij het gebruik van die voorzieningen, waardoor de emotionele afhankelijkheid ten opzichte van het gezin zou kunnen verminderen en door de verlichting van de huishoudelijke arbeid, waardoor er tijd vrijkomt voor andere zaken.

Enige vragen die wij ons aan het begin gesteld hebben zijn:

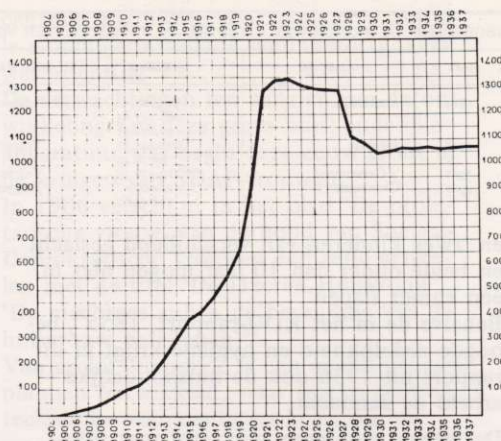
- zijn er in het verleden in Nederland voorstellen geweest voor gemeenschappelijke voorzieningen in en om de woning?
- hoe verliepen de discussies hierover?
- onder welke voorwaarden werden zij al dan niet gerealiseerd?
- en, als zij bestonden, hoe waren gebruik en beheer georganiseerd?

Ten aanzien van organisatie en beheer hebben wij ons beperkt tot woningbouwverenigingen van ledenbewoners. De bloei-periode van de woningbouwverenigingen is de tijd tussen de twee wereldoorlogen.

1. Zie o.a. de advertentie voor een wetenschappelijk medewerkster bij de P.W.G. Projekt-raad van de Afdeling Bouwkunde van de T.H. Delft in de Volkskrant van zaterdag 19 sept. 1981.

2. Voor meer informatie over organisatieverloop en inhoud van vrouwenstudies, zie o.a.: Loes Verhaart en Anneriek Vos – *Een jaar vrouwenstudies*, Projektraad Delft, mei '79. Werkgroep Vrouwenstudies – *Beleidsnota Vrouwenstudies*, Delft, oktober 1980.

3. *Kongresbundel Zomeruniversiteit Vrouwenstudies*, Amsterdam, juni 1981.

Aantal ingevolge de Woningwet toegelaten corporaties aan het begin der jaren 1904-37

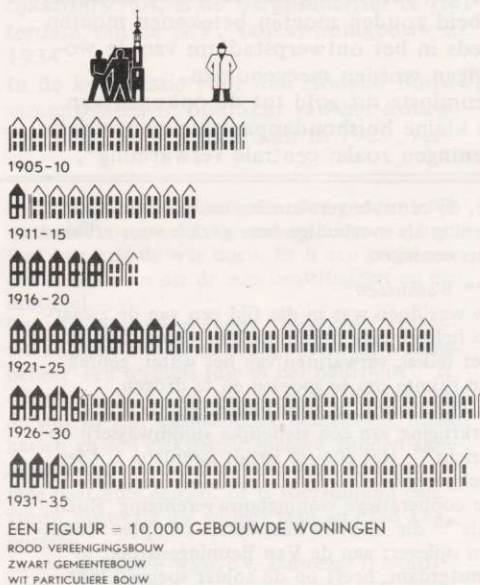
De overweging die ertoe leidde de organisatie en beheer van voorzieningen door woningbouwverenigingen te onderzoeken is, dat in vele discussies het thema van beheer en bestuur door bewo(o)n(st)ers centraal staat. Voor de tweede wereldoorlog bleek het voor woningbouwverenigingen mogelijk een aantal gemeenschappelijke voorzieningen onder hun hoede op te zetten. Deze voorzieningen en activiteiten waren nauw verweven met de organisatie van de bewo(o)n(st)ers en het beheer van de woning.

Na de tweede wereldoorlog zijn de woningbouwverenigingen steeds meer verhuurkantoren geworden. Er werd hun van overheidsweg gedictieerd waar ze mochten bouwen, hoeveel woningen en de woningtypes, met welk bouwstelsel, hoe de inkomsten in hun boekhouding verdeeld moesten worden en het grootste gedeelte van de bewoners werd hun toegewezen¹. Mogelijke gemeenschappelijke voorzieningen werden in verband met het 'moeilijke beheer' liever niet gerealiseerd.

In een later stadium van het onderzoek verschoof onze aandacht naar vragen zoals:

- hoe wordt met, naast of ondanks de gemeenschappelijke voorzieningen de

WONINGPRODUCTIE IN NEDERLAND

1. De positie van de woningbouwverenigingen. Rapport inzake mogelijke verzelfstandiging, Staatsuitgeverij, 1963.
2. O.a. Gedenkboek van de Maatschappij tot het Nut van het Algemeen 1784-1934, Amsterdam, 1934.
3. Gedenkboek 50-jarig bestaan van de Ver. Bouwmaatschappij tot verkrijging van eigen woningen 1868-1918, 1918.

taak van de vrouw (in het gezin) geprofileerd?

- welk vrouwbeeld komt er in de diverse teksten naar voren?
- op welke wijze worden vrouwen bij de organisatie en de activiteiten van de woningbouwverenigingen betrokken?

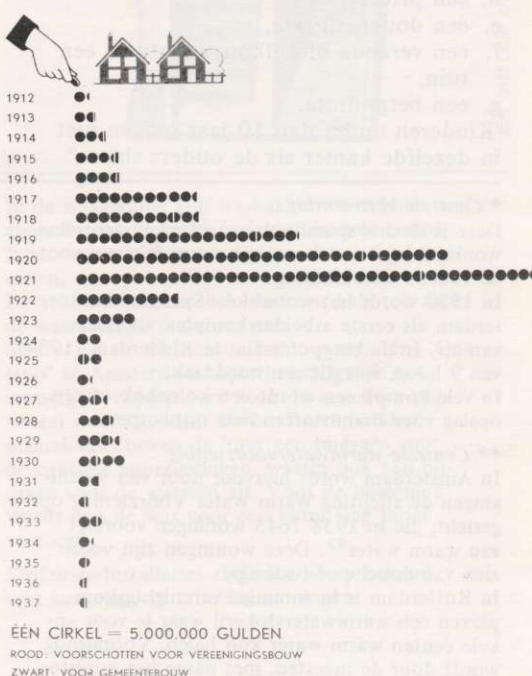
Enkele data uit de volkshuisvestings-geschiedenis

Van gemeenschappelijke voorzieningen in wooncomplexen is pas sprake als er over wordt gegaan tot het bouwen van aaneengesloten blokken (grotere bouwstromen). Van de particuliere bouwers en speculanten die enkele percelen volbouwen valt op dit terrein weinig te verwachten. Eerst als niet zuiver commerciële groeperingen zich met de volkshuisvesting gaan bemoeien treden hier veranderingen in op.

De eerste woningbouwverenigingen (1851) zijn opgericht door semi-filantropen, verlichte burgers. Zij stelden zich het probleem van 'de verheffing van de werkende stand'². Later gaan ook groeperingen van werklieden over tot het stichten van eigen bouwverenigingen. De verenigingen richten zich voornamelijk op de gegoede arbeider. Het doel was in het begin om na een aantal jaren de woning in eigendom te krijgen. Bekend zijn de zgn. dubbeltjeswoningen in de Dapperbuurt. Zo werd in Amsterdam in 1868 'De bouwmaatschappij ter verkrijging van de eigen woning' opgericht³. Later ging men ertoe over de woningen in kollektief bezit te houden.

Met het in werking treden van de Woningwet 1904 wordt het mogelijk voor bouwverenigingen om onder wettelijke voorwaarden rijksbijdragen te krijgen voor de bouw van volkswoningen. Geleidelijk groeit het aantal bouwverenigingen. Als na de eerste wereldoorlog de particuliere bouw stagneert worden de rijksbijdragen verhoogd (de zgn. crisisbijdrage). De woningbouwverenigingen schieten als paddestoelen uit de grond. Elke groepering

TOEGEKENDE VOORSCHOTTEN VAN HET RIJK

richt haar eigen woningbouwvereniging op, op basis van politieke of godsdienstige overtuiging of beroep. In 1926 worden er nagenoeg alleen nog rijksbijdragen verleend voor de vervanging van krotten. De bouwproductie van de verenigingen daalt.

De gezinspolitiek van de woningbouwverenigingen

In het algemeen kan gesteld worden dat de woningbouwverenigingen een verhoging van het 'lichamelijk, geestelijk en zedelijk peil' van de bevolking nastreven⁴. Een verhoging die zij bij uitstek gerealiseerd zagen binnen een gezinsstructuur, en die haar weerslag vindt in de woningbouwpolitiek.

Enerzijds worden bepaalde categorieën, nl. diegenen die niet tot het kerngezin behoren, geweerd middels in huurcontracten opgenomen bepalingen. Men wilde inwoning van familieleden of het houden van kostgangers tegengaan (in de mijnstreek was dit de reden waarom men overging tot het bouwen van kosthuizen voor losse arbeiders van buitenaf) 'de aanwezigheid in een gezin van deze elementen had bedenkelijke kanten'⁵. Voor ouden van dagen werden soms kleinere woningen in de buurt gebouwd zodat ze dicht bij hun kinderen konden wonen. Hun (schoon)-dochter kon dan af en toe haar helpende hand toesteken. De ongetrouwde broers of zusters bleven waarschijnlijk bij de ouders wonen. Sommige verenigingen gingen over tot het bouwen van tehuizen voor alleenstaanden⁶.

Anderzijds zijn er veel activiteiten om het woningtype te verbeteren in het perspectief van de woningbouwpolitieke doelstellingen. In het 'Rapport van de commissie voor de goedkope woning' worden de benodigdheden omschreven voor een behoorlijke uitoefening van de woonfuncties van een gezin (1936)⁷:

- a. een woonkamer, waarin tevens de maaltijden worden genuttigd,
 - b. een afzonderlijke keuken,
 - c. één of meer slaapkamers, het aantal afhankelijk van de grootte van het gezin,
 - d. een privaat,
 - e. een doucheruimte,
 - f. een veranda of balkon, eventueel een tuin,
 - g. een bergruimte.
- 'Kinderen ouder dan 10 jaar mogen niet in dezelfde kamer als de ouders slapen'

** Centrale verwarming*

Deze is slechts sporadisch aangelegd in arbeiderswoningen, gebouwd met rijksvoorschotten, voor de tweede wereldoorlog.

In 1920 wordt het woonblok 'Spangen' te Rotterdam als eerste arbeiderscomplex voorzien van c.v. In de bergpolderflat te Rotterdam (1934) van 9 hoog, was dit een noodzaak. In vele complexen wordt een kolenhok of een opslag voor brandstoffen mee ontworpen.

*** Centrale warmwatervoorziening*

In Amsterdam wordt hiervoor door vier verenigingen de stichting Warm Water Voorziening opgericht, die in 1938 1643 woningen voorziet van warm water⁴³. Deze woningen zijn voorzien van douche of badkuip.

In Rotterdam is in sommige verenigingscomplexen een warmwatertokerij waar je voor enkele centen warm water kon halen. Vooralsnog wordt door de meesten, met name het ministe-

INGEVOEGE DE WONINGWET UITBETAALDE VOORSCHOTTEN VOOR TEHUIZEN

JAAR	GEMEENTE	BEDRAG	DOEL WAARVOOR VERLEEND
1914	Amsterdam	510.000.- 266.327 63	Amsterdamsch Tehuis voor Arbeiders
1918	Alkmaar	37.672-37 228.245-31	Tehuis voor Ouden van dagen
1921	's-Gravenhage	6.778-55	Tehuis voor Ongehuwen Jonggezellenhuis
1921	Groningen	1.119.472-39 121.000.- 11.079.67	

en 'twee kinderen van verschillend geslacht en beide ouder dan 10 jaar mogen niet in één kamer slapen'.

Behalve de in het KIVI-rapport, 1855⁸, beoogde zedelijkheid en hygiëne krijgt in dit rapport uit 1936 ook de huishoudelijke arbeid de aandacht.

De meeste woningen gebouwd met rijksbijdragen voldoen aan deze eisen. Over het resultaat van de veranderde woningtypes merkt het geciteerde rapport dan ook treffend op: 'met de wijzigingen in de woonzeden heeft zich steeds het woningtype gewijzigd, omgekeerd passen de woonzeden zich tot zekere grens bij gewijzigde woningtypes aan'⁹.

Gemeenschappelijke voorzieningen in woonblokken

Wij hebben bij deze scriptie, die gemeenschappelijke voorzieningen op het niveau van het wonen bekeken, die een verlichting van de huishoudelijke arbeid zouden moeten betekenen en die niet meer of nog niet per huishouden georganiseerd worden. Aangezien het bij huishoudelijke arbeid onduidelijk is wat hier allemaal onder valt, variëren de beschreven voorzieningen van technische centrale voorzieningen, waar het apparaat kollektief gebruikt wordt, tot allerlei vormen van maatschappelijk en cultureel werk in de woonblokken. (Een goed voorbeeld van de combinatie van allerlei voorzieningen is het Buurthuis in Groningen).

De sociaal-kulturele activiteiten en voorzieningen veronderstellen een reeds bestaande mate van samenwerking tussen de bewoners alvorens hier bouwkundig gestalte aan wordt gegeven.

De meer technische centrale voorzieningen die een verlichting van de huishoudelijke arbeid zouden moeten betekenen moeten reeds in het ontwerpstadium van de woningen worden meegenomen.

Tenminste dit gold tot de opkomst van de kleine huishoudapparatuur voor voorzieningen zoals: centrale verwarming*,

rie, de centrale verwarming en warmwatervoorziening als overbodige luxe gezien voor arbeiderswoningen.

**** Washuizen*

De was doen was in die tijd een van de zwaarste lichamelijke huishoudelijke taken, het gezeul met teilen, verwarmen van het water, gebrek aan ruimte om te spoelen en te drogen.

In 1890 wordt in Amsterdam een comité ter verkrijging van een stedelijke stoomwasserij opgericht⁴⁴. Het comité strijdt jarenlang zonder veel succes.

De coöperatieve woningbouwvereniging 'Rochdale'⁴⁵ die in 1909 haar eerste complex woningen oplevert aan de Van Beuningenstraat te Amsterdam, heeft op de zolder speciaal ingerichte washolken met gasvoorziening om warm water te stoken, gebouwd. De vrouwen gaven er echter de voorkeur aan de was in de keuken te blijven doen.

4. Beter Wonen. Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van den nationalen woningraad, algemeen bond van woningbouwverenigingen 1913-1938, blz. 7, NV De Arbeiderspers, Amsterdam 1938.
5. Drs. P. Remigers Dieteren, Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg 'Ons Limburg', 1911-1951, Heerlen 1951.
6. Anneriek Vos, Salome Bontinck, Van Zedelijkheid naar zelfbeheer. Huisvesting alleenstaande vrouwen, 1850-1950. Afstudeerrapport, Afdeling Bouwkunde TH Delft, 1981.
7. Rapport van de Commissie voor de goedkope woning uitgegeven door de Nationale Woningraad en het Ned. Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw. Staatsdrukkerij Amsterdam 1936, blz. 9.
8. Verslag aan den Koning over de vereichten en inrigting van Arbeiderswoningen, Commissie uit het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs, 1855.
9. Rapport van de Cie. voor de goedkope woning, blz. 16.

43. Beter Wonen, blz. 181.

44. De mechanisering van de huishoudelijke arbeid, blz. 20.

45. Beter Wonen, blz. 110.

centrale warmwatervoorziening**, centrale stofzuigerinstallatie, vuilnisstortkokers, wasinrichting***.

De verwachtingen ten aanzien van de ontwikkeling van deze grote huishoudelijke apparatuur was begin deze eeuw groot in de kringen van SDAP-vrouwen.

In 1906 verschijnt in het blad 'De proletarische vrouw' van de bond van Sociaal-Demokratische vrouwen een serie artikelen met de titel 'De IJzeren Huisvrouw'. 'De machines zullen de bevrijding van de huisvrouw betekenen'¹⁰.

Van architectenzijde is een aantal utopische plannen ontwikkeld, waar tevens centrale, technische voorzieningen in en om de woningen mee ontworpen zijn 'ter verlichting van de huishoudelijke arbeid'. (Noemenswaardig zijn de ontwerpen van Janzen, 1923¹¹; Duiker en Wiebinga 1927¹²; Van Loghem 1936¹³).

De woningstichting 's Zomers Buiten' komt in 1930 met een gedetailleerd plan: Het Coöperatiehuis.

De verlichting van de huishoudelijke arbeid door middel van collectieve centrale voorzieningen wordt hierin als het centrale probleem aan de orde gesteld¹⁴.

Hoe er over centrale voorzieningen gedacht werd door de woningbouwverenigingen en gemeentes wordt duidelijk in de discussie over hoog- of laagbouw voor arbeiderswoningen. In de grote steden is men in verband met de grond- en bouwrijpmaakkosten lange tijd genoodzaakt geweest meergezinshuizen te bouwen. Veelal waren deze vierhoog.

In een aantal van deze complexen blijkt het mogelijk een aantal centrale voorzieningen te realiseren. Hiervoor is herhaaldelijk strijd gevoerd door (sommige) woningbouwverenigingen met het ministerie.

Twee voorbeelden waar voor Nederlandse begrippen uit die tijd relatief veel voorzieningen zijn gerealiseerd zijn het woonblok 'Spangen' in Rotterdam, 1920, en een woonblok aan de Tugelaweg in Amsterdam-Oost, 1938. Het enige gerealiseerde hoogbouwproject uit die tijd, gebouwd met rijksvoorschot, is de Bergpolderflat te Rotterdam van de N.V. Volkswoningbouw in 1934.

In de commissie voor den Hoogen Bouw¹⁵, samengesteld in opdracht van het college van B en W te Amsterdam in 1929, ver-

werpt het merendeel de hoogbouw voor arbeiderswoningen:

- de hoogbouw zou slechts duurdere arbeiderswoningen opleveren¹⁶;
- in de hoogbouw zou je de gezinnen te

10. De mechanisering van het huishouden, kandidaats scriptie sociaal-ekonomische geschiedenis. Martineke Spijkerman, Lydia Hagoort, blz. 21–22.
11. Een toekomstproject, Janzen. Architectura jaargang 27, no. 14, 1923.
12. Een plan voor goedkope woningen van f 5,— per week af, Ir. J. Duiker en Ir. J.G. Wiebinga. Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, 1927.
13. Motto 1378–70. Ir. J.B. van Loghem. Goedkope arbeiderswoningen. Afbeeldingen van 28 projekten, ingezonden op een door de gemeente Amsterdam uitgeschreven prijsvraag. Rotterdam 1936.
14. Rationalisatie in de woningbouw. Z. Gulden. In opdracht van het bestuur van de woningstichting 's Zomers Buiten. Amsterdam 1930.
15. Rapport van de Commissie voor den Hogen Bouw. In opdracht van Burgemeester en Wethouders te Amsterdam. Amsterdam 1929.
16. Commissie voor den Hogen Bouw, blz. 16.

In 1923 wordt in Amsterdam het gemeentelijk washuis⁴⁶ opgericht. De vrouwen kunnen (moeten) hier zelf de was doen. Er is een grote machine, een man die de was centrifugeert en een droogcel.

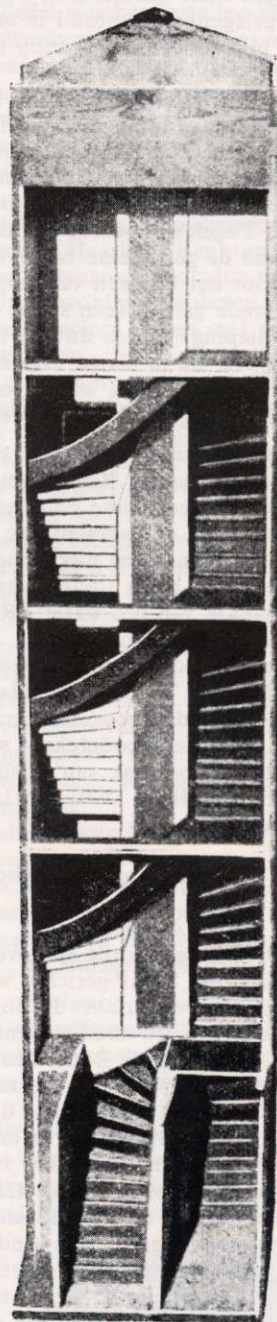
De woningbouwvereniging 'Groningen' exploiteert samen met de stichting 'Centraal Woningbeheer' een washuis (die in het buurthuis⁴⁷ is ondergebracht). Ook hier doen de vrouwen zelf de was, er zijn wasmachines, centrifuges, droogkasten en een elektrische mangel. Binnen enkele uren kan de vrouw de was kant en klaar mee naar huis nemen. Er is voortdurend een vrouw aanwezig die ze met raad en daad kan bijstaan.

In woonblokken waar c.v. aanwezig is wordt vaak tegelijkertijd een washuis mee ontworpen (kombinatie van heet water) zoals in Spangen, de bergpolderflat en de plaslaanflat, alle in Rotterdam.

In de waslokalen zijn wasbakken en tobbes in afgeschermdes ruimtes (wasmachines en centrifuges waren niet aanwezig), en een serie droogcellen.

De vrouw hoeft nu niet eerst een hele reis met de wasmand te ondernemen. Slechts bij de middenstandsbouwvereniging 'Ons Huis' te Amsterdam blijkt het mogelijk een wasserij te exploiteren, waar de was door personeel wordt gedaan. De bewoners betalen maandelijks boven de huur een bijdrage voor de centrale voorzieningen, waarin ook een bijdrage voor de wasserij zit. Voor de bewoners wordt dan de was voor een extra laag tarief verzorgd.

Stofzuigerinstallaties zijn voor zover bekend niet aangelegd in arbeiderswoningen.

het dubbele trappenhuis van de Tugelaweg

46. De wasch uit den woning. Brochure van de gemeente Amsterdam, 1921.
47. De volkshuisvesting en de opvoeding, in het bijzonder in de stad Groningen, 1940. blz. 45. M. Kazemier.

eng samenbrengen in één gebouw: 'Je kunt geen eigen sfeer scheppen'¹⁷.

Het voornaamste argument van de voorstanders van de Hoogen Bouw: nl. dat je in de hoge bouw allerlei technische centrale voorzieningen kunt aanbrengen, waartoe toen geen gelegenheid bestond in arbeiderswoningen, blijkt hier niet tegenop te kunnen wegen¹⁸.

Alom triomfeert het ideaal van de tuin-stad; de eengezinswoning met eigen tuin-tje en toegang. Gestapelde bouw en stedelijk wonen riepen negatieve associaties op. In de hierboven genoemde wooncomplexen Spangen en Tugelaweg wordt aan de bezwaren van de gestapelde bouw tegemoet gekomen door het bouwen van respectievelijk een brede galerij (een straat op de tweede verdieping) en een dubbel trappenhuis (2 trappen die in elkaar draaien, buren die op één verdieping wonen komen elkaar zo nooit tegen bij de voordeur).

De eerste eengezinswoningen met rijksvoorschotten werden in Rotterdam en Amsterdam op goedkopere bouwgrond gebouwd, waar de draagkracht van de bodem een paalfundering niet noodzakelijk maakte. Voor beide steden was dit aan 'de overkant van het water' (Rotterdam-Zuid en Amsterdam-Noord).

Het blijken veelal de beter gesitueerden te zijn in de jaren '30 die hun villa of herenhuis inwisselden voor een gerieflijke flatwoning. Het dienstbodetekort was hier waarschijnlijk de oorzaak van¹⁹ (bijv.: de Nirwanaflat, Den Haag 1930 van J. Duiker en J.G. Wiebenga).

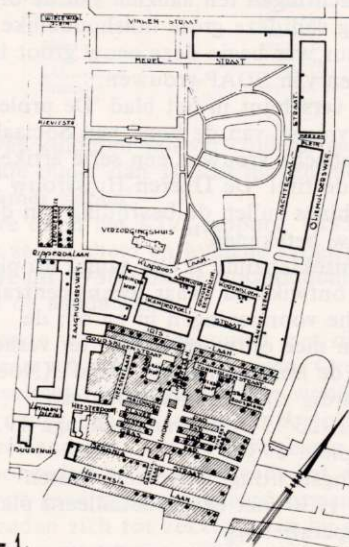
organisatie en beheer van woningbouwverenigingen

het belang van de organisatie

In de twintiger jaren wordt een overkoepelend orgaan van SDAP-gerichte woningbouwverenigingen opgericht; de Bond van Arbeiders-woningbouwverenigingen. In haar publikaties wijst de Bond steeds weer op het belang van zelf-beheer en zelf-organisatie van de leden. Zij stelt dat de arbeidersbeweging geen enkele faktor mag verwaarlozen die ertoe bijdraagt het verantwoordelijkheidsgevoel en de geestelijke ontwikkeling van de arbeidersklasse te verhogen en te versterken²⁰. Men vindt, dat de verenigingsbouw prioriteit moet hebben boven de gemeentelijke bouw, met andere woorden, dat de Volkshuisvesting zaak is van de 'belanghebbenden' en niet van de gemeentelijke overheid²¹. Het volgende citaat is tekenend voor deze opvatting: 'het zullen de arbeiders zelf moeten zijn die in overleg met goede architecten en binnen de door de wet gestelde grenzen hun woningen laten bouwen, in plaats van te accepteren wat een of andere ambtenaar voor een arbeiderswoning geschikt vindt'²².

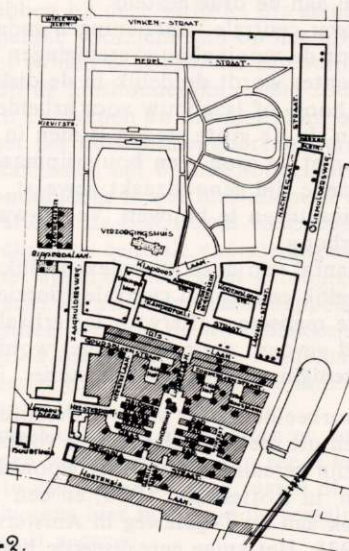
In een skriptie uit 1940 van Martha Kazemier²³ worden twee Groningse wijken in kaart gebracht. Eén van de (socialistische) woningbouwvereniging 'Groningen', en één met gemeentewoningen (zie bijgaande kaarten). Ze vindt dat het steeds groter wordende verantwoordelijkheidsgevoel onder de bewoners van de verenigingswoningen zich uit op allerlei wijzen, bijv. een goede wijze van bewoning. Huurschuld

SITUATIE VAN PLAN OOST. WAARD VAN:
989 WONINGEN EN 12 WINKELS GEADCTED. DOOR CENTRAAL-
DEWET. WODDEN. GEEXPLOITEERD
1089 EN 8 WINKELS NIET GEADCTED. DOOR DE BOUWVERENIGING GRONINGEN
EENIGE PARTICULIERE WONINGEN GESTIPTED.

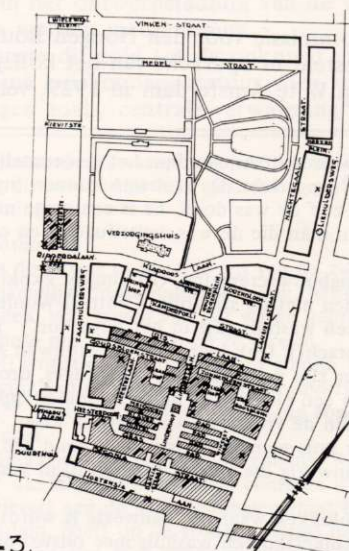
KAART-1.

WAARD DE GRON. BOUW- STAD: VEREENIGING "MAGNA PETE".
IN 1937. OP ADVIES VAN DEN ADMENDAAD. EEN
V. OF NICOLAASPAKKET. BEZORGD.

KAART-2.

WAARD IN 1937 VAN HET IEGED. DES HEILS. EEN
KERKSTGAVE WERD AANGEVRAAGD.

KAART-3.

WAARD IN HET JAAR 1936-37 EN 1937-38. DE SCHOOL ONWETTIG VERZUIMD WERD.
OP DE LAAD. BUITEN. VOORKENNIS. DER. OUDE. D. THUISGEHOUDEN. DOOR. OUDE. DIE. ONGEVEERD.
D. E. V. W. G. W. A. L. E. N. T. E. V. O. O. R. K. O. M. E. N.
THUIS. G. E. H. O. U. D. E. N. D. O. O. R. O. U. D. E. D. I. E. O. P. W. I. J. N. T. O. U. T. G. E. W. E. Z. E. N. D. E. Z. E. B. E. D. R. E. U. D. E. N.

17. Commissie voor den Hogen Bouw, blz. 24.
18. (12) Duiker en (13) van Loghem.
19. De Woningwet 1902-1929. Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van de tentoonstelling bij het 12½-jarig bestaan van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw.
20. Wat is en wil de bond van arbeiderswoningbouwverenigingen in Nederland. Brochure n.a.v. de oprichting in 1918. Rotterdam 1919.
T.a.v. Zelfbeheer en organisatie: '... zo ging het op politiek terrein, in vakbeweging en coöperatie en zo meent onze bond, dient het ook op het terrein van de Volkshuisvesting te gaan'.
21. Volkshuisvesting, Veertiendaagsch orgaan van den bond van arbeiderswoningbouwverenigingen. K.R. van Staal, Vereenigingswoningbouw voorop! Tweede jaargang, no. 10, 1920.
22. ibidem.
23. Martha Kazemier. De Volkshuisvesting en de Opvoeding in het bijzonder in de stad Groningen. Doktoraalscriptie, Groningen 1940.
Hfdst. 5, De Volkshuisvesting in de stad Groningen, blz. 33.

komt weinig voor, evenals klachten over vernielingen en burenruzies, er is minder schoolverzuim, minder kontakten met justitie enz. Men geeft zich meer voor sociaal werk. Maar bovenal blijken zij zich beter aan te passen en te schikken in de eisen die de maatschappij aan hen stelt. Om het ingezette civiliseringsproces, zoals Martha Kazemier het doet, geheel toe te schrijven aan de betrokkenheid en zelforganisatie bij de woningbouwvereniging lijkt overdreven. Immers, de leden van deze groningse woningbouwvereniging zijn socialistisch, bij wie het belang van organisatie en discipline sowieso hoog aangeschreven stonden.

Tevens speelt het feit een rol dat gemeentes zich vaak ontfurmden over groeperingen die elders, bijv. bij woningbouwverenigingen niet aan de bak kwamen, de zgn. a-socialen of onmaatschappelijken²⁴.

Het beheer in de praktijk en maatschappelijke activiteiten

Meestal funktioneerde er naast het bestuur een bewonerskommissie²⁵. Bij grotere verenigingen werd de commissie per complex gekozen. De bewoners moesten voor ze de woning intrekken een huurkontraat tekenen. In het kontraat waren bepalingen opgenomen omtrent huurbetaling en huur-opzegging, inwoning, samenwoning en onderhuur, uitoefening van nering en bedrijf, het schoonhouden van de woning, het houden van dieren, vergoeding van schade ontstaan door nalatigheid van de huurder en toelating in de woning van bestuur, bewonerskommissie of ambtenaren door het bestuur aangesteld²⁶.

Het bestuur onderhield de administratie, overleg met de autoriteiten etc.. Ze behandelden klachten bij huurschuld. Na een aantal aanmaningen werd de kostwinner voor een gesprek uitgenodigd en de situatie doorgesproken. Tijdens de verplichte ledenvergaderingen werden er 'wenken' aan de bewoners gegeven, bijv. over herhaalde klachten over vernielingen, het deponeren van afval op ongewenste plekken etc.²⁷ De bewonerskommissie deed werk waar aan het bestuur niet toekwam. Bij herhaalde klachten over een bepaald gezin werd diegene uit de commissie die er het meest

geschikt voor werd geacht naar zo'n gezin toegestuurd om de zaak door te praten²⁸. Naast het sussend optreden bij konflikten en het toezicht op de gang van zaken in één complex initieerden bewonerskommissies maatschappelijk werk van uiteenlopende aard. Ideëel was het instellen van een onderling fonds van de bewoners waaruit in tijden van werkloosheid of ziekte een bijdrage in de huur werd gegeven. Verenigingsgebonden verbruikers coöperaties werden opgezet om levensbehoeften gezamenlijk in grote hoeveelheid te kunnen inkopen, variërend van aardappels, brandstoffen tot oliebolletjes op oudejaarsavond.

In Amsterdam, Haarlem, Renkum en Rotterdam zijn ontspanningslokalen en vergaderzalen in de woningcomplexen opgenomen die gefinancierd waren met woningwet voorschotten.

Dit soort ruimtes waren voorwaarde om bepaalde gemeenschappelijke activiteiten te kunnen organiseren. Bij 28 van 150 woningbouwverenigingen, die in 1929 op de vraag naar dergelijke activiteiten reageerden, wordt aan maatschappelijk werk gedaan. Er waren clubs voor kinderen en ouderen, kursussen figuurzagen, naai- en kooklessen, lezingen en toneelgroepjes georganiseerd. Op feestdagen en ter gelegenheid van een lustrum werden 's zomers tuinkonzerten gegeven op het binnenterrein en wedstrijden in het planten kweken of in het versieren van de gemeenschappelijke tuin gehouden. Voor ouderen en kinderen werden er 's zomers ook uitstapjes georganiseerd.

Verregaande activiteiten waren het openen van een openbare leeszaal of het instellen van een speciale bibliotheek voor de bewoners. Soms is er ook een afdeling van de spaarkas van 'Het Nut voor het Algemeen', de Nutsspaarbank te vinden²⁹.

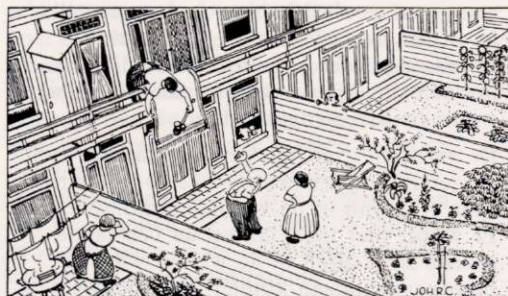
Vrouwen, organisatie en beheer

Het is een vanzelfsprekendheid in alle artikelen, waar over het eigen maken van capaciteiten door het verrichten van bestuurs- of commissiewerk wordt geschreven, dat dit over mannen gaat.

Als we het over de rol van vrouwen in de woningbouwvereniging hebben moeten we een duidelijk onderscheid maken tus-

24. De Woningwet 1902-1929, blz. 229.
25. M. Kazemier blz. 33 en jaarverslagen diverse woningbouwverenigingen, 1904-1930.
26. De woningwet, blz. 220.
27. Zie 25.
28. De woningwet. Toezicht blz. 219.
29. Beter Wonen. Woningbouwverenigingen en maatschappelijk werk, blz. 173 e.v. De Woningwet, blz. 224. Tijdschrift voor Volkshuisvesting & Stedebouw. Maatschappelijk Werk bij de Woningbouwvereniging 'Amsterdam Zuid', na 1930. Brochure 'Feestweek 20 jaar blok IV 'Rochdale', Amsterdam 1933. De woningbouwvereniging 1938, blz. 33. Uit jaarverslag van de woningbouwvereniging 'Eendracht maakt Macht' te Zandvoort. Als bijlage een verslag van het Fonds 'Hulp in Nood'. Aan dit fonds betalen de bewoners vrijwillig 10 ct. per week. Bij ziekte of andere omstandigheden een ondersteuning in de huur. In het afgelopen jaar werden 54 weekhuren als steun uitgekeerd.

TINUS BUURMAN'S REVUE

Bewoningskwesties

Niet altijd is, met name bij den étagebouw, de onderlinge verhouding der burens even goed. Talrijk zijn de wrijfpunten, die deze verhouding minder plezierig maken en zoowel verenigingsbesturen als bewonerscommissies worden soms voor lastige gevallen geplaatst. De Bouwvereniging 'Eigen Haard' te Amsterdam probeert het met humor en satyre. Elke maand bevat haar orgaan een rubriek 'Tinus Buurman's Revue', waarin op humoristische wijze den bewoners hun zwakheden worden voorgedragen.

Regelmatig maken groepjes bewoners van de Coöp. Bouwvereniging 'Volkshuisvesting' te Delft uitstapjes naar verschillende plaatsen, teneinde daar de nieuwe woonwijken te bezichtigen. Wij zien ze hier in het Tuindorp-Watergraafsmeer te Amsterdam, waar zij door den Heer A. J. A. Rijkert, hoofdambtenaar bij den Gemeentelijken Woningdienst, werden rondgeleid.

sen de vrouwen die in de woningen wonen en de woningopzichteressen. Bij de woningbouwvereniging werkten meestal geen woningopzichteressen; een groot deel van het werk dat zij deed werd door de eigen bewonerskommissie gedaan.

Het is echter wel een woningopzichteresse, Louise Pek-Went, die in het blad 'de Woningbouwvereniging' de discussie aansnijdt met een artikel 'de plaats van de vrouw bij de bouwvereniging'³⁰. Ze stelt de vraag of het juist is dat bij de woningbouwvereniging de vrouwelijke medewerking uitgeschakeld is. In de besturen van verenigingen zaten en zitten bijna uitsluitend mannen. Zij nemen het initiatief, bereiden de bouw voor, de uitvoering en na de ingebruikname heeft de man bij het beheer de leiding. Zij vindt dat de samenwerking tussen man en vrouw niet alleen tot de huiskamer beperkt moet blijven, maar daar waar het zaken als wonen en bewonen betreft de stem van de vrouw niet gemist kan worden in het bestuur van de vereniging. 'Omdat juist op dit gebied specifiek vrouwelijke eigenschappen meespreken. Want op wie rust anders dan op haar de taak om van welke woning dan ook een tehuis voor de haren te maken'³¹.

De heren die op haar artikel reageren stellen allen formeel dat een vrouw evenveel recht heeft om lid te worden van een vereniging als een man. Sommigen vechten echter de argumentatie van Louise Pek-Went aan; de inbreng van de vrouw vanuit haar praktijk van het wonen. Deze heren stellen dat man en vrouw samen hier oplossingen voor kunnen aandragen. Aan de andere kant is voor het besturen van een woningbouwvereniging meer nodig. Het onderhouden van de administratie en het overleg met de instanties. Ze vinden dat je van beide zaken niet kunt zeggen dat vrouwen of mannen hier meer geschikt voor zijn en dat zowel een vrouwelijke als een mannelijke kandidaat(e) aan al deze eisen dienen te voldoen.

Een andere heer komt met de filosofie van 'de eeuwige elkaar aanvullende helften' op de proppen. Hij beaamt de andere heren dat zowel de man als de vrouw een huis bewonen. Echter ze vervullen daarbij een eigen rol, nemen een eigen plaats in. De samenwerking tussen man en vrouw zou daarom juist tot de meest gewenste vorm van bestuur leiden; ze zijn anders en ze zien anders.

Alle heren konkluderen dat: 'Uit de kring der vrouwen met eigen praktische ervaringen in het bewonen van arbeiderswoningen moeilijk vrouwen zullen zijn te vinden, die daarvoor den noodigen tijd hebben' en dat 'De vrouw in het algemeen voor het publieke leven niet die belangstelling heeft, welke wenschelijk moet worden geacht'³². Hun konklusies maken gelijktijdig hun eigen argumenten ongeloofwaardig. Zij gaan immers ervan uit dat arbeidersvrouwen toch niet actief deelnemen aan het bestuur. Diegenen die vrouwelijke deelname bepleiten vanuit de specifieke ervaring van vrouwen ten aanzien van het wonen zagen dit gerealiseerd in de commissies die zich bezighielden met de rationalisering en verbetering van de woningplattegrond.

In deze commissies hadden ook vrouwen zitting. Vandaag kennen we (nog) de vrouwenadviescommissies die nagaan of de architect(e) voldoende rekening houdt met de huishoudelijke taken die in de woning verricht moeten worden.

Het sociale aspekt van de voorzieningen

In de gedenkboeken³³ uit de dertiger jaren van de woningbouwverenigingen wordt herhaaldelijk geschreven dat er een belangrijk onderscheid is tussen wonen in een 'verenigingskomplex' en andere complexen. In de verenigingscomplexen bestaat een 'zekere band', een saamhorigheidsgevoel tussen de bewoners: dit leidt in vele gevallen tot het gemeenschappelijk behartigen van ook andere belangen dan alleen huisvesting. 'Het is moeilijk deze sfeer nader aan te duiden. Men moet eigenlijk zelf in een verenigingswoning gewoond hebben om te weten wat bedoeld wordt. De bewoners ontmoeten elkaar van tijd tot tijd, in vergaderingen waar kwesties worden besproken die hun allen aangaan, op ontwikkelingsbijeenkomsten of soms bij een of andere feestelijkheid. Hierdoor ontstaat een zekere bekendheid terwijl het feit dat zij bepaalde belangen gemeen hebben bijdraagt tot het gevoel bij elkaander te horen'³⁴.

Voor sommigen is dit bijkomend effect van de saamhorigheid en de gemeenschappelijke activiteiten datgene waar de woningbouwverenigingen naar moeten streven. Op een voordracht voor de woningbouwvereniging 's Zomers Buiten' konkludeert de spreker Chr. van Doorn: 'De woningbouwvereniging lijkt het aangewezen organisme voor de samenvatting van een groot aantal functies. Daardoor zal de woningbouwvereniging tot een cultuurcentrum van soortgelijke maar oneindig grotere betekenis dan die der oude dorpsgemeenschappen, waarvan de laatste overblijfselen nog leven in Rusland en enkele Zuidslavische landen'³⁵. Anders ligt dit bij de Rooms Katholieke woningbouwverenigingen. Van de Federatie 'Ons Limburg' zijn ons geen vormen van maatschappelijk werk bekend. M. Kazemier schrijft over een R.K.-vereniging in Groningen: 'De hoofdbedoeling is hier geweest een complex woningen te hebben in de nabijheid van de kerk en de school. Waar deze beide een groot aandeel hebben in het geestelijk leven van de bewoners in die buurten, wordt er minder behoefte gevoeld aan maatschappelijk werk door middel van de woningbouwvereniging'³⁶.

De verhalen over het 'gemeenschapsgevoel' suggereren dat er een nieuwe sociale structuur ontstond in de verenigingscomplexen. Er wordt niet ingegaan op de bestaande sociale structuren in de wijken waar de bewoners vandaan komen. Het nieuwe aan de gesuggereerde structuur is, dat deze ondersteund wordt door een organisatie, de woningbouwvereniging, en dat er op deze wijze een mogelijkheid is tot gemeenschappelijk handelen.

In eerste instantie lijken deze verhalen in tegenspraak met de steeds verder gaande profilering van het gezin. Echter, het gesuggereerde saamhorigheidsgevoel bewerkstelligt dat de contacten tussen de gezinnen

30. De Woningbouwvereniging, Periodiek van de Nationale Woningraad, in de afleveringen van de jaargangen 1938/39 wordt in dit blad een discussie over het thema 'De vrouw en de woningbouwvereniging' gevoerd.
31. L. Pek-Went, De plaats van de vrouw bij de woningbouwvereniging 1938, blz. 112.
32. De woningbouwvereniging 1939. H.C. Nijkamp, De vrouw en de volkshuisvesting. W.J. Bossenbroek, De vrouw en ... (reactie), M.J.A. Moltzer, De vrouw en ... (reactie).
33. De Woningwet, 1902-1929: Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van de tentoonstelling bij het 12½-jarig bestaan van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw. Beter Wonen: Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van den Nationalen Woningraad, Algemeenen Bond van Woningbouwverenigingen. Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de coöperatieve woningbouwvereniging 'Rochdale', 1951.
34. De woningwet: blz. 225.
35. Volkshuisvesting, De sociale taak van de woningbouwverenigingen, blz. 395.
36. M. Kazemier, blz. 42.

op harmonieuze wijze verlopen. Het is tevens een poging om een aantal negatieve kanten van de oude volksbuurten te elimineren (kroeglopen, lanterfantten). Welke betekenis de gesuggereerde sociale structuur voor mannen kan inhouden valt nog enigszins aan te geven; zij krijgen steeds meer vrije tijd door de kortere werkdag. Een massa cultuurconsumptie zoals we die nu kennen was nog niet aanwezig; de radio maakte net haar entree in de woning. 'De woning en de omgeving waarin deze staat, moet thans de plaats zijn waar hij het liefst vertoeft, wanneer zijn dagtaak is afgelopen', aldus het tijdschrift voor Volkshuisvesting³⁷. Het verhaal voor vrouwen is minder duidelijk. Haar houding t.a.v. de woning en de woonomgeving, kan allermindst gedefinieerd worden als ontspanning (zeker als ze huisvrouw is). Werk en ontspanning lopen continu door elkaar, versnipperd over 24 uur van de dag.

Hofje aan de Weststraat. Bijna alle onteigende woningen zijn rug-aan-rug woningen. Vele huishoudelijke bezigheden moeten bij gebreke aan eigen erf op het gemeenschappelijke straatje worden verricht. Gevolg: overmatige conversatie en burenruzies.

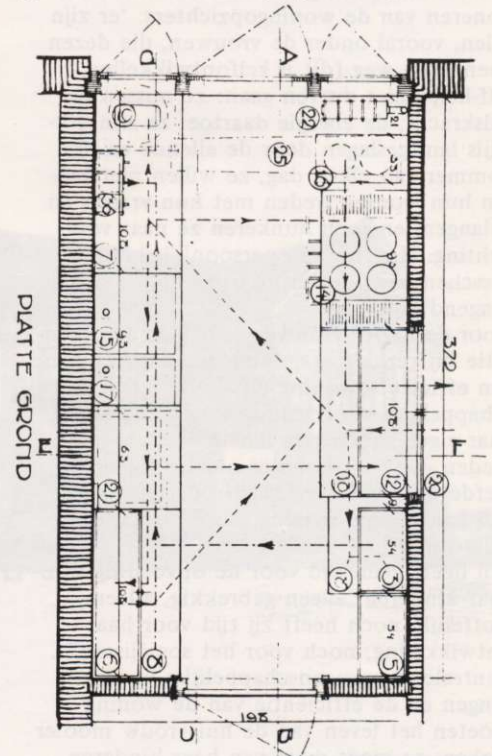
Jans, die regelmatig stukjes schrijft in de Proletarische Vrouw, probeert uit te leggen waarom zij zich als arbeidersvrouw zo aangetrokken voelt tot het socialisme. Ze schrijft: 'Het gemeenschapsgevoel, het gevoel dat ik niet alleen Jans Proleet ben, wonende in een arbeiderswoning aan een straat op de eilanden, drie hoog opgesloten tussen de muren met m'n eigen zorgen, ploeterend voor m'n eigen gezin en daarbuiten niets kennende, maar dat ik met duizenden andere arbeidersvrouwen van de eilanden, de Jordaan, de Pijp enz. in Amsterdam en de duizenden erbuiten behoort tot één grote familie'³⁸. Dit, voor ons abstracte, verhaal over 'het gemeenschapsgevoel' staat in schrille tegenstelling tot de gedetailleerde, precieze verhalen die ze schrijft over de vrouwen uit de straat, wat er reilt en zeilt, kletspraatjes in de winkel, bij de koffie. Dit krijgt niet het stempel 'gemeenschapsgevoel' en heeft ook geen gemeenschappelijk streven, maar lijkt meer te bestaan uit toevallige ontmoetingen en verstrooiing. Het verloopt ongecontroleerd.

Slotopmerkingen

Het huishouden als technisch probleem

De beschreven technische voorzieningen blijven voornamelijk beperkt tot een aantal model-komplexen van de volkswoningbouw. De realisering van de centrale voorzieningen komt met de sterker wordende voorkeur voor eengezinswoningen in laagbouw steeds verder weg te staan. Van regeeringswege worden de meeste centrale voorzieningen als luxe bestempeld. De huur van de complexen was dusdanig dat deze slechts betaald kon worden door geschoolde arbeiders (ambtenaren).

Wel is er in de twintiger en dertiger jaren veel aandacht besteed aan het rationaliseren van de woningplattegrond, in het bijzonder de keuken. De huishoudelijke arbeid wordt geanalyseerd en er wordt gepoogd het aantal te verrichten handelingen te minimaliseren (Taylorisme). Later

de Holland-keuken van J.W. Janzen, 1930.

is de industrie (Philips, 1943) in staat en gaat over tot het produceren van dusdanig kleine apparaten, dat deze in het individuele huishouden geïnstalleerd kunnen worden. Een gedeelte van het service pakket wordt op deze wijze beschikbaar gemaakt voor de afzonderlijke woning. Ter ondersteuning van deze tendens wordt de huishoudelijke arbeid steeds meer als 'beroep' naar voren gehaald. Met de opkomst van de huishoudscholen en de hier en daar georganiseerde naai- en kooklessen wordt een nieuw beeld geproduceerd van de huisvrouw, nl. als 'organisatrice'. Een aantal zware lichamelijke taken wordt verlicht. Tegelijkertijd komen er nieuwe materiële taken bij: hygiëne en een opgeruimd huis worden steeds belangrijker.

Het geëtaleerde beeld van de arbeidersvrouw
De taakverdeling tussen de sexen blijft in alle teksten onuitgesproken vertrekpunt dat niet ter discussie wordt gesteld. Alleen de taak van de huisvrouw is het onderwerp.

37. Volkshuisvesting 1920, no. 10, blz. 119.

38. Voor het spionnetje gebundelde verhalen van Jans, gepubliceerd in De Proletarische Vrouw, ongedateerd.

Vrouwen worden meestal als moeders aangesproken of als 'zij' beschreven. Het beeld wordt geschetst van de onderontwikkelde sloof, verstoken van enig contact.

Een pleidooi voor het rationaliseren van het huishouden door o.a. centrale voorzieningen wordt door de architect Duiker met de volgende argumentatie vergezeld: 'Waar is de poëzie in de slovende huisvrouw, die buiten de verzorging harer kinderen zooveel arbeidskracht verspilt met het vermoeiende trappen klimmen van drie of vier hoog met kinderwagens, vuilnisemmers enz., of zich noodeloos vuilmaakt met kolenscheppen en kachel stoken'³⁹. Hier staan verspilling en nodeloosheid op de voorgrond, in beginsel economische begrippen.

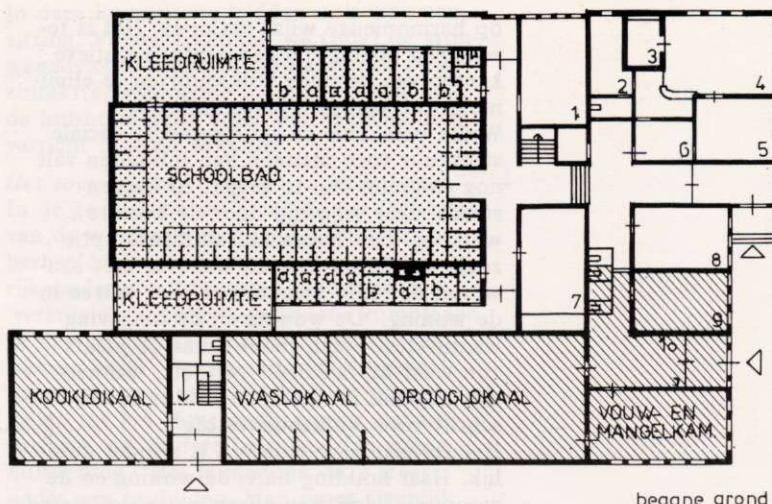
Vaak wordt het beeld van de arbeidersvrouw vanuit een gebrek beschreven. Voor de woningopzichteres Louise Pek-Went is het een legitimatie voor het functionaliseren van de woningopzichters: 'er zijn velen, vooral onder de vrouwen, die dezen openlijken weg (dit is zelfontwikkeling, self-help) niet durven gaan: ze missen de wilskracht, de energie daartoe; ze zijn dikwijls lam geslagen door de ellende en den kommer van elken dag, ze willen niet buiten hun woning treden met hun vragen en belangen, en toch hunkeren ze naar voorlichting. Hier nu kan persoonlijk contact tusschen bewoonster en opzichteres vrucht dragend zijn'⁴⁰.

Voor de SDAP-vrouwen is het de argumentatie bij verkiezingspunten ten aanzien van een efficiënte woning en allerlei gemeenschappelijke voorzieningen: 'Zij zag alleen haar eigen gezin, hoe het te voeden en te kleden. Ook in de beste omstandigheden leefde de arbeidersvrouw in de enge sfeer van haar kleine woning, maar vooral opgesloten met haar eigen zorgen'⁴¹.

'Zij heeft geen tijd voor de opvoeding van haar kinderen, alleen gebrekkig, alleen stoffelijk, noch heeft zij tijd voor haar ontwikkeling, noch voor het socialisme'⁴². Centrale en gemeenschappelijke voorzieningen en de efficiëntie van de woning moeten het leven van de huisvrouw mooier maken; ze moet meer van haar kinderen kunnen genieten.

Van ploeteren naar koesteren

Het sloofbeeld maakt dan wel duidelijk dat het leven van een huisvrouw zwaar was, maar de direkte koppeling aan het beeld van een opgesloten wezen is een uiterst dubieuze. Eerder lijken deze beschrijvingen het resultaat te zijn van een konfrontatie met het burgervrouw-ideaal. Het levensgeluk van de vrouw wordt direct geprojecteerd in haar rol binnen het gezin. Aan de duidelijke taak van 'het voeden en het kleden' van het gezin wordt de dimensie van een levensvervulling toegevoegd. Het is de vraag of de voorgestelde verdichting van economische en emotionele afhankelijkheid t.o.v. het gezin de vrouw niet veel meer in het isolement brengt. De koesterende functie van de huisvrouw gaat steeds meer op de voorgrond treden.

buurthuis groningen, 1937⁴⁸

In Plan-Oost, waar veel gemeente- en verenigingswoningen zijn, hebben de woningbouwvereniging 'Groningen' en 'Centraal Woningbeheer' een buurthuis gesticht. Voor de bouw is geen subsidie van het rijk of gemeente verkregen. Het is gefinancierd uit aandelen van leden van de woningbouwvereniging, uit allerlei fondsen en met een hypotheek.

Het buurthuis bevat drie categorieën voorzieningen (waarvan de plattegronden min of meer de optelsom zijn):

- t.a.v. huishoudelijke arbeid (washuis, kooklokaal, naailokaal)
- t.a.v. cultuur (ontspanningszaal, leeszaal met bibliotheek, muzieklokaal, kleuterlokaal)
- t.a.v. hygiëne (volksbad en schoolbad).

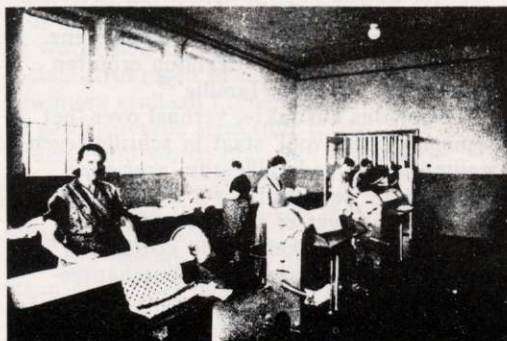
De hygiëne van de kinderen vormt het centrale punt in het plan. Het schoolbad is een grote hal met een glazen dak. In de kleine hokjes zitten douches.

De vrouwen- en mannen-badafdeling zijn hieraan ondergeschikt, waarbij de vrouwen-badafdeling groter is (meer douches, ligbaden en een grotere kleedruimte).

Twee aparte gedeelten van het buurthuis zijn voor de vrouwen bestemd:

- het washuis met was-, droog-, vouw- en mangelkamer. Het washuis heeft een eigen ingang en is met een klein gangetje verbonden met het buurthuis;
- de naai- en kookschool. Eveneens met een eigen ingang, op de zijkant van het gebouw.

Op de eerste verdieping bevinden zich de culturele voorzieningen; een grote zaal, muzieklokaal, leeszaaltje met bibliotheek en een kleuterlokaal, voor het winterwerk van de speeltuinen.

Washuis

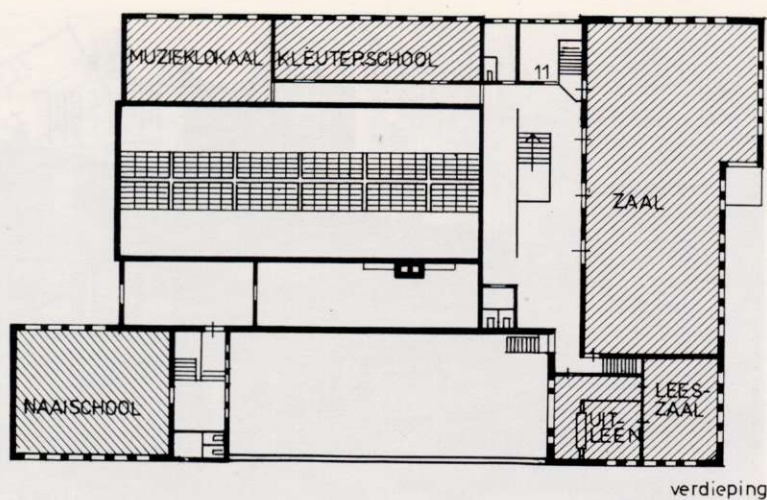
39. Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, 1927, blz. 17. Ir. J. Duiker en Ir. J.G. Wiebenga.

40. De woningbouwvereniging, 1938, blz. 115. L. Pek-Went.

41. SDAP verkiezingspamflet, ongedateerd. M. Wibaut.

42. De nieuwe gemeentehuishouding en de vrouw, ongedateerd. L. Tilanus en S.J. Pothuis.

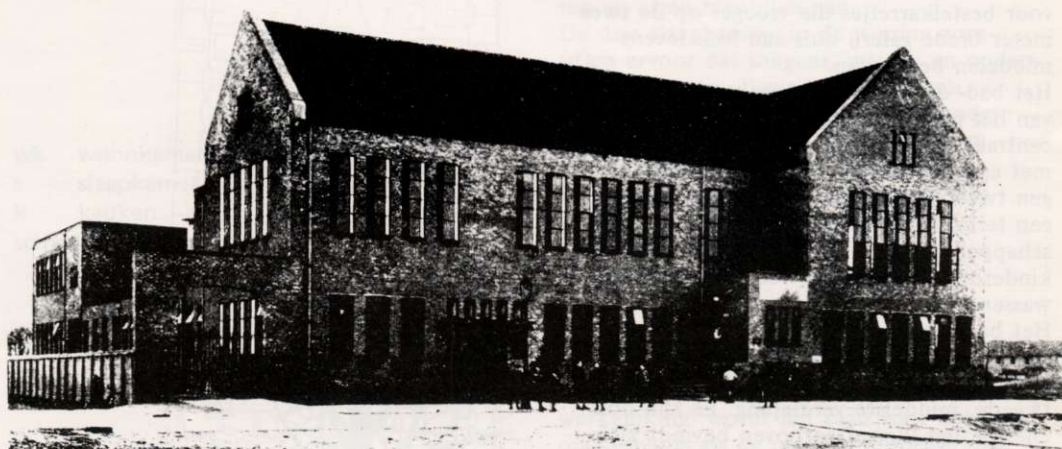
48. M. Kazemier.

- a douche
- b ligbad
- 1 wachtkamer
- 2 spoelkeuken
- 3 archief
- 4 kantoor
- 5 kantoor
- 6 publiek
- 7 kantoor bad
- 8 bestuurskamer
- 9 kantoor washuis
- 10 wacht- & kleedruimte
- 11 direktiekamer

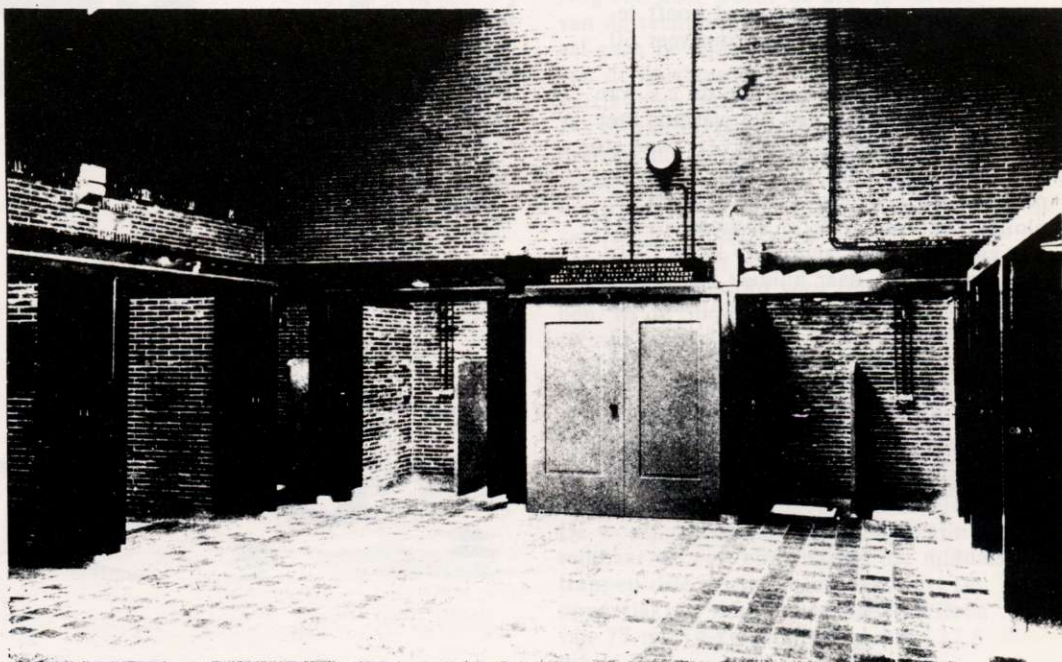
hygiëne
cultuur
huishoudelijke arbeid
schaal 1:500

Verder zijn er kantoren en een bestuurskamer voor het bestuur en personeel van de woningbouwvereniging 'Groningen'. In de kelder zijn de werkplaatsen voor timmerlieden, schilders etc., die aangesteld zijn voor het geregelde onderhoud van de vereniging.

Gevel Buurthuis Groningen

Badhal

spangen⁴⁹

Het initiatief voor de bouw werd direkt na de oorlog door de toenmalige SDAP-wethouder Heykoop genomen, die de opdracht aan de architect M. Brinkman verstrekte. Met behulp van de zogenaamde crisisbijdragen werd het complex gefinancierd en kwam in 1920 gereed (de opdrachtgeefster was dus de Gemeentelijke Woningdienst Rotterdam).

Het blok bestaat uit 216 woningen, een openbaar binnengebied, een bad- en washuis, 2 winkels, een werkplaats en een ontspanningszaaltje.

Bijzonder (o.i.) aan het plan is, dat de voorzieningen formeel sterk geïntegreerd zijn in de totale blokopbouw. Zij vormen reeksen van groot naar klein c.q. van blok naar woning.

Alle woningen worden vanuit de binnenkant van het blok ontsloten. De flats op de eerste verdieping hebben elk een eigen trap en op de begane grond een tuin. De maisonnettes zijn bereikbaar via een brede rondlopende galerij op de tweede verdieping, die d.m.v. 11 trappenhuizen en twee goederenliften met de begane grond verbonden is. De liften zijn groot genoeg voor bestelkarretjes die vroeger op de twee meter brede galerij huis aan huis levensmiddelen bezorgden.

Het bad- en washuis ligt in het midden van het gemeenschappelijke binnengebied, centraal ten opzichte van alle woningen, met aan weerszijden in de onderdoorgangen twee winkels. Bij het washuis hoort een terras op het zuiden en een gemeenschappelijke tuin die in de zomer voor kinderopvang gebruikt werden tijdens het wassen.

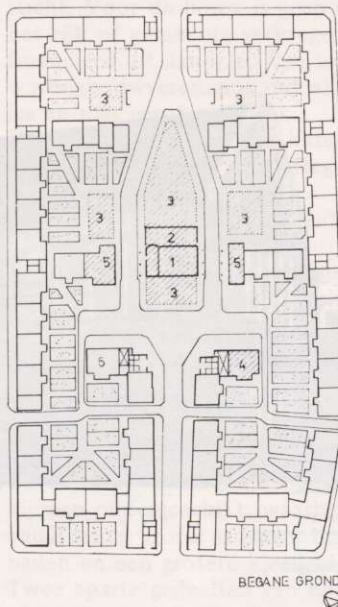
Het bad- en washuis heeft vijf i.p.v. vier verdiepingen waarin de functies als volgt gesitueerd zijn: het badhuis ligt op de tweede, middelste verdieping. Er zijn douches en ligbaden. Daarboven bevindt zich het waslokaal en de droogruimte voor de huishoudens aan de galerij. Voor de flats liggen waslokaal en droogruimte op de begane grond resp. de eerste verdieping. De opzet is zodanig, dat er zo weinig mogelijk met de was gesjouwd hoeft te worden. Per dag kunnen er ongeveer 60 vrouwen hun was doen.

In de kelder is de stokerij die de c.v. van de woningen en het bad- en washuis met warm water verzorgt. Er werken twee stokers. Het beheer lag in handen van een pachter, een echtpaar dat het geheel exploiteerde. Verder waren er nog een werkster en een meisje 'achter de kassa'. Vrij arbeidsintensief, naar huidige begrippen, gezien het feit dat de vrouwen hun was zelf deden.

Vergeleken met de weekhuur lagen de tarieven hoog: weekhuur van een woning fl. 6,50, douchen 0,30, baden 0,40, en wassen en drogen 0,50. De bewoners waren voornamelijk ambtenaren uit de havens (douane bijv.).

foto gemeentearchief Rotterdam

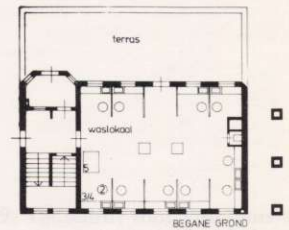
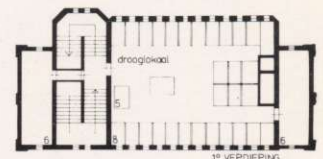
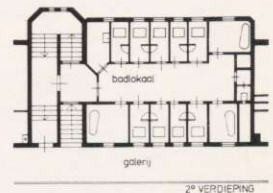
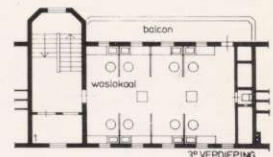
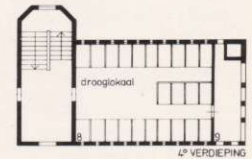
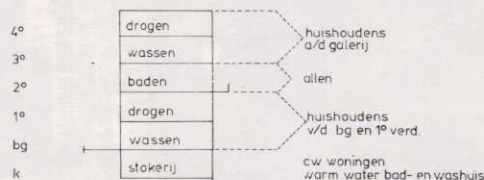
WOONBLOK MET GEM. VOORZIENINGEN IN SPANGEN, ROTTERDAM

- 1 bad- en washuis
- 2 terras
- 3 gemeenschappelijk groen
- 4 gem. ruimte
- 5 winkel
- 6 werkplaats

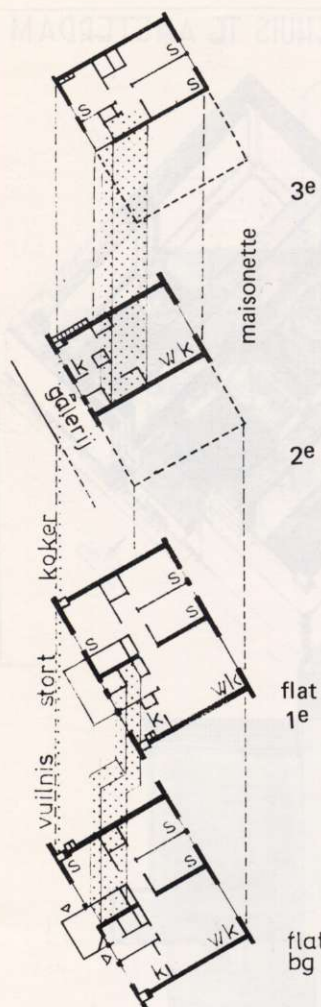
■ GEMEENSCHAPPELIJK GEBRUIK

schaal 1:2000

SCHEMATIESE DOORSNEDEN BAD- EN WASHUIS (GEBRUIK)

schaal 1:500

Elke woning heeft een woonkamer, drie slaapkamers, keuken en w.c. De totale oppervlakte bedraagt 50 m² (vandaag heeft een 4-kamer woning ongeveer het dubbele oppervlakte).

wk woonkamer
s slaapkamer
k keuken
bg badkamer
schaal 1:500

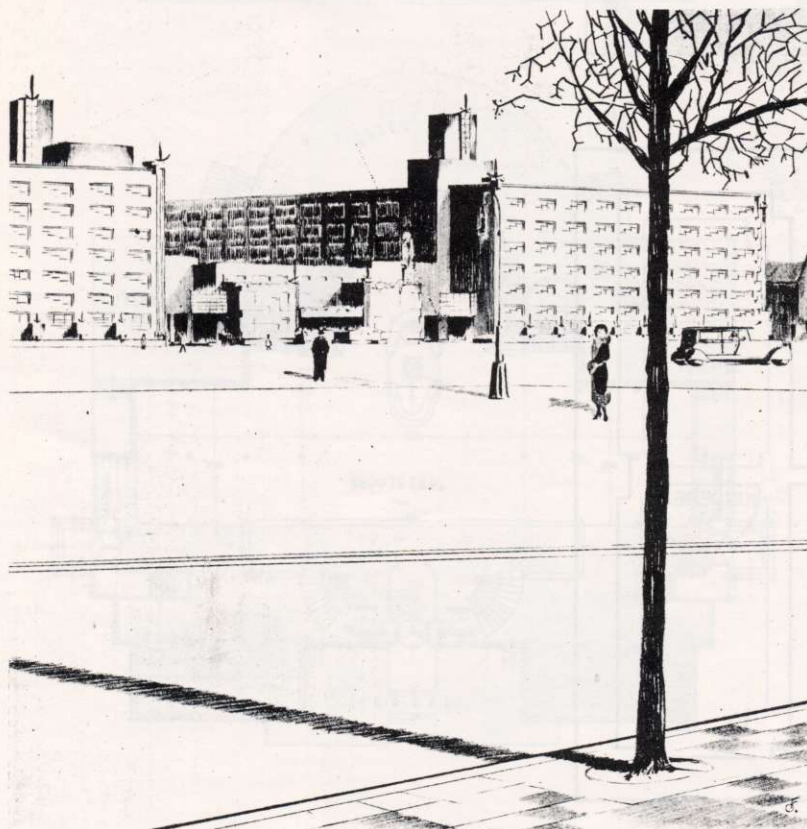
foto's gemeentearchief Rotterdam

In de woonkamer staat de radiator van de centrale verwarming. Oorspronkelijk had de woonkamer afwasbare muren en vast meubilair. Dit met het oog op hygiëne en goede bewoning en niet in laatste instantie ter voorkoming van wansmaak. Door de bewoners werd dit niet op prijs gesteld. Zodra het financieel mogelijk was, schafte zij eigen meubilair aan.

De drie slaapkamers in de woning zorgden ervoor dat jongens, meisjes en ouders gescheiden van elkaar konden slapen.

De keuken is zo klein dat er geen andere activiteiten in mogelijk zijn dan koken en afwassen.

De woningen aan de galerij beschikten over een vuilnisstortkoker; één koker voor twee woningen.

50. Rationalisatie in woningbouw, 1930. Z. Gulden.

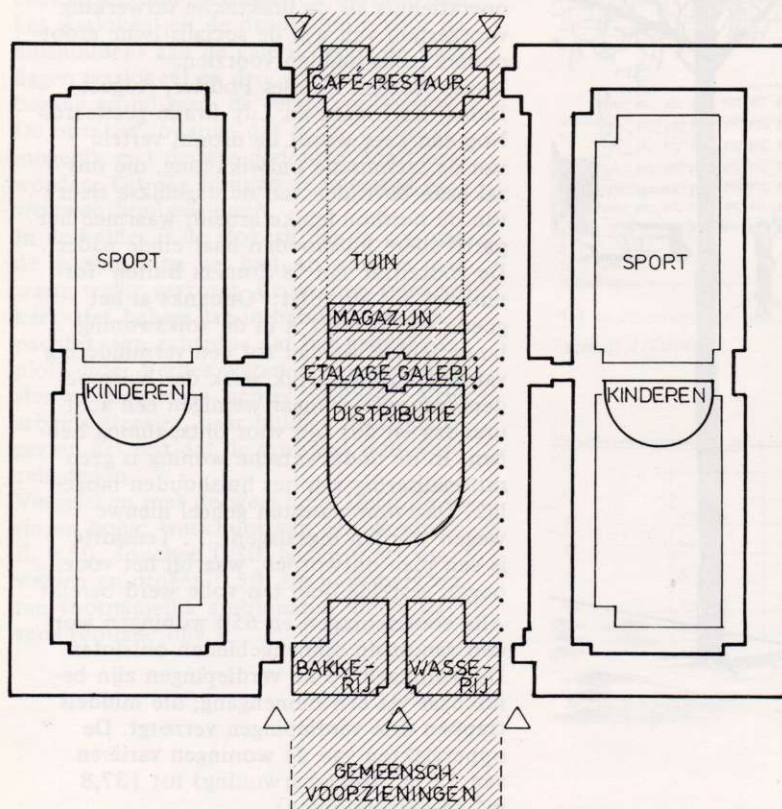
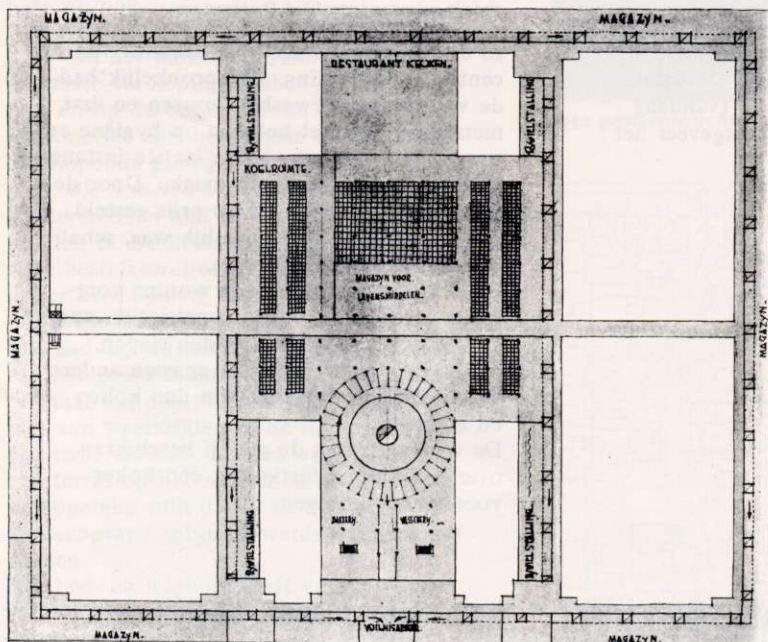
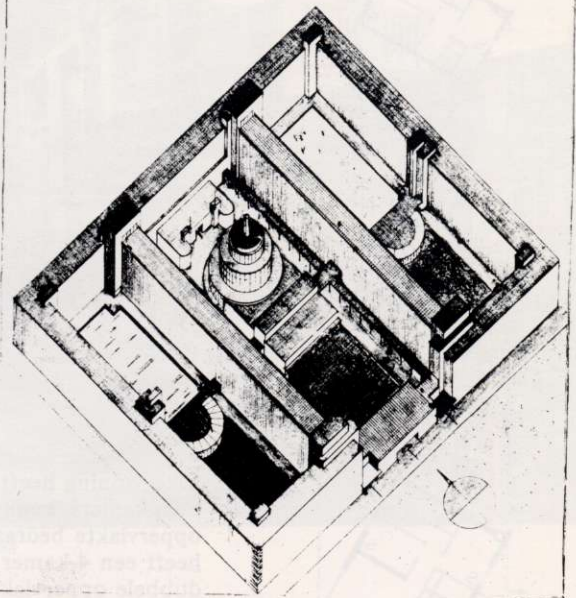
het coöperatiehuis, 1930⁵⁰

Onder het motto 'het moment voor verwerkelijking' wordt het plan voor het coöperatiehuis als de praktische uitwerking voorgesteld van wat de socialistische grootouders reeds hadden voorzien.

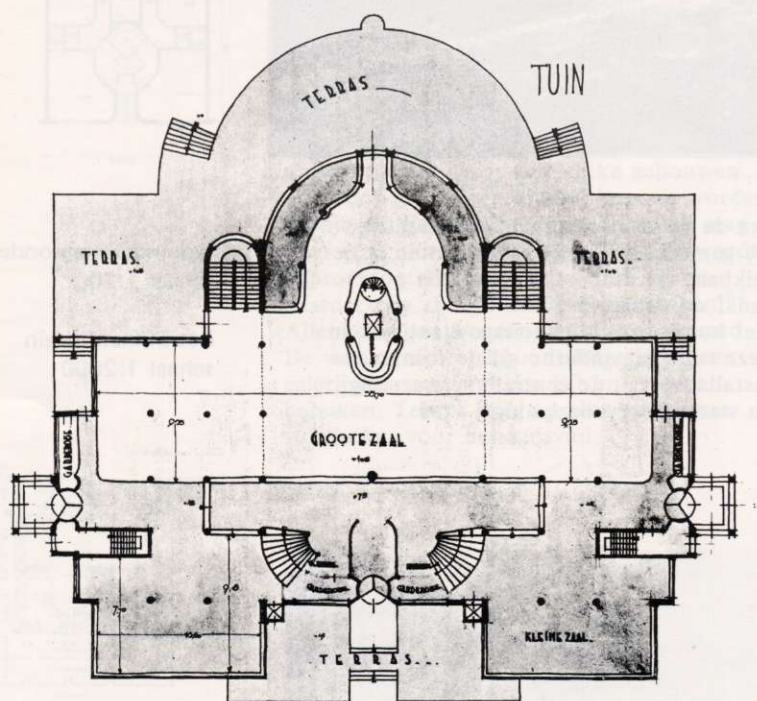
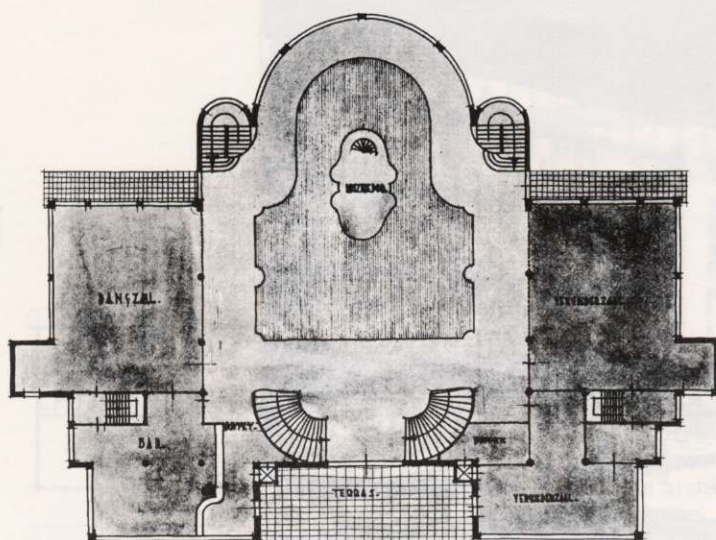
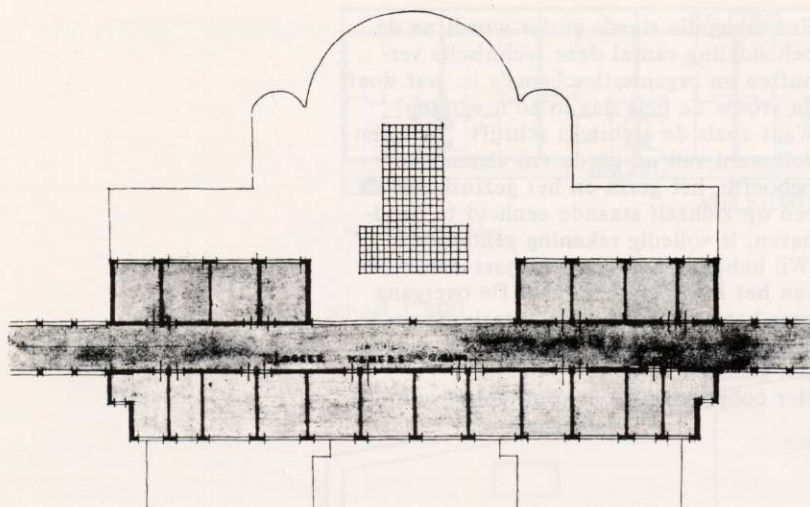
Volop worden Charles Fourier, August Debel, Karl Marx en Lily Braun geciteerd. Nog één keer wordt de droom verteld van de technische ontwikkeling, die ons zal gaan bevrijden van de dagelijkse sleur van de huishoudelijke arbeid, waarmee het partikuliere huishouden haar einde nadert. De voorzitter van 's Zomers Buiten' formuleert het als volgt: 'Ondanks al het goede wat bereikt is in de volkswoningbouw leidde dit niet tot een vermindering van het huishoudelijk werk der huismoe- ders, van wie er maar weinigen een acht- urendag en dus tijd voor ontspanning heb- ben. In de ouderwetsche woning is geen rationalisering van het huishouden moge- lijk. Daarvoor moesten geheel nieuwe wegen worden ingeslagen . . . Tenslotte is een plan ontworpen, waarbij het voor oogen gestelde doel ten volle werd bereikt'.

Alle voorzieningen en 650 woningen wor- den vanuit de binnengebieden ontsloten. De woningen op de verdiepingen zijn be- reikbaar via een binnengang, die middels trappen drie verdiepingen verzorgt. De oppervlakten van de woningen variëren van 77 m² (4-kamerwoning) tot 137,8 m² (5-kamerwoning).

HET COÖPERATIEHUIS TE AMSTERDAM

BEGANE
GROND

schaal 1:2000

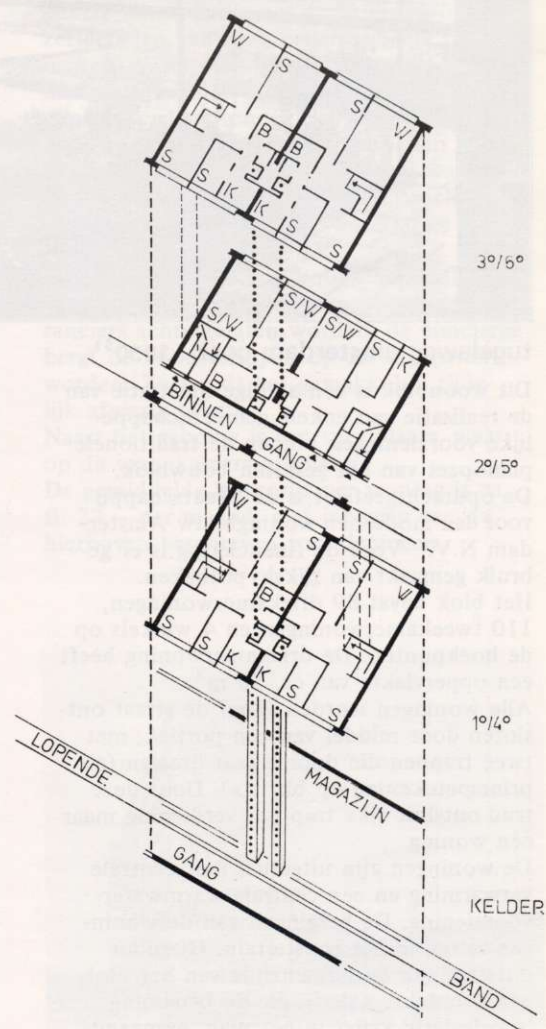
café-restaurant, schaal 1:500
woningen, schaal 1:500 →

Voorzieningen op het niveau van de woning, die een verlichting van de huishoudelijke arbeid moeten bewerkstelligen zijn: centrale verwarming en warmwatervoorziening, centrale stofzuigerinstallatie, waar je op diverse punten in de woning een slang op een kanaal aansluit, vuilnisstortkoker, (huis)telefoon, en een boodschappenliftje, dat verbonden is met het centrale warenmagazijn in de kelder. Het verbruik en onderhoud van deze voorzieningen is bij de huurprijs van de woningen inbegrepen. De gemiddelde huurprijs per woning is berekend op fl. 10,35 per week.

Voorzieningen op het niveau van het blok, die door de stichting beheerd en geëxploiteerd worden, zijn: een wasserij, die de was gestreken thuis bezorgt, een bakkerij, een café-restaurant, die voor de bewoners tevens coöperatieve keuken is, met verschillende zalen, waarboven logeerkamers zijn. Verder is er een centraal warenmagazijn met uitstalruimte van de verbruikerscoöperatie.

En kollektieve dienstbodes: het is mogelijk voor enkele uren per dag een hulp in de huishouding te hebben (het personeel van de bedrijven die daar niet de hele dag nodig zijn). Dit wordt voldoende geacht bij tot een minimum teruggebracht bewerkelijkheid van de woningen.

Verder zijn er kinderspeelplaatsen, ruimte voor kinderopvang, sportvelden, garage en rijwielbergplaats.

Voor extern beheer en exploitatie worden voorgesteld: een dokterspraktijk met apotheek, boeken- en krantenkiosk, kappers-salons en een postkantoor.

De meest opvallende voorziening is het centrale warenmagazijn, dat bestemd is voor de verzorging van de huishoudens met levensmiddelen en andere benodigdheden. Alle huishoudens zijn lid van de verbruikerscoöperatie zodra zij een woning huren. Het warenmagazijn en de distributie zijn ondergebracht in de kelder van het complex. Door middel van het boodschappenliftje is elke woning verbonden met het magazijn. Als men iets nodig heeft bestelt men dit via de huistelefoon en voila . . . binnen een kwartier is het gewenste in de woning.

Een vraag die steeds groter wordt na de behandeling van al deze technische vernuften en organisatieschema's is: wat doet de vrouw de hele dag in zo'n woning? Want zoals de architect schrijft: 'Met den volksaard van nu en de vrij algemeene behoefte, het gezin en het gezinsleven als een op zichzelf staande eenheid te hardhaven, is volledig rekening gehouden'. 'Wij hebben niet gestreefd naar den bouw van het huis der toekomst. De overgang naar het collectieve huis, waarin de gemeenschapsgedachte overheerscht, moet een geleidelijke zijn'. Het coöperatiehuis is nooit gebouwd.

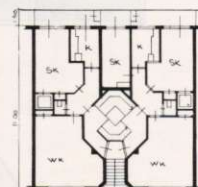
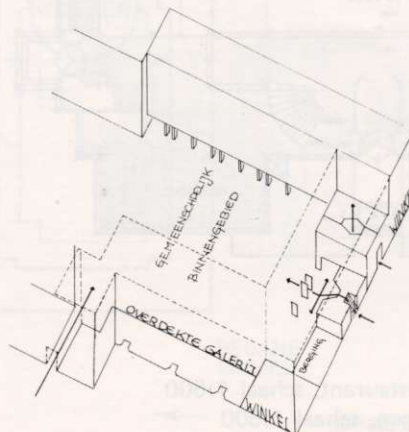

tugelaweg amsterdam-oost, 1930⁵¹

Dit woonblok is een aardige illustratie van de realisatie van enkele gemeenschappelijke voorzieningen binnen de traditionele planopzet van het gesloten bouwblok. De opdrachtgeefster is de 'Maatschappij voor den modernen woningbouw Amsterdam N.V.'. Voor de financiering is er gebruik gemaakt van rijkshypotheeken. Het blok bevat 89 driekamerwoningen, 110 tweekamerwoningen en 4 winkels op de hoekpunten. De driekamerwoning heeft een oppervlakte van ca. 50 m². Alle woningen worden vanaf de straat ontsloten door middel van een portiek, met twee trappen die door elkaar draaien (zie principetekening op blz. xx). Door deze truc ontsluit elke trap per verdieping maar één woning.

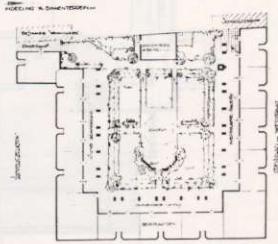
De woningen zijn uitgerust met centrale verwarming en een centrale warmwatervoorziening. De bergingen van de woningen zitten in het sousterrain. Hierdoor ontstaat aan de binnenzijde van het blok een overdekte galerij, die de benaming 'speelgalerij' krijgt in het plan, grenzend

aan de gemeenschappelijke binnentuin. De gemeenschappelijke binnentuin is bereikbaar via de portieken en een poort vanaf de straat. Het huisje van de conciërge staat ook in deze tuin; hij onderhoudt de tuin en de installaties van de centrale verwarming en warmwatervoorziening.

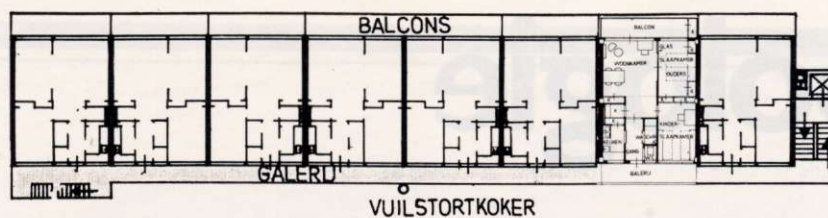

△
woningplattegronden
schaal 1:500

het binnenterrein
schaal 1:2000
▽

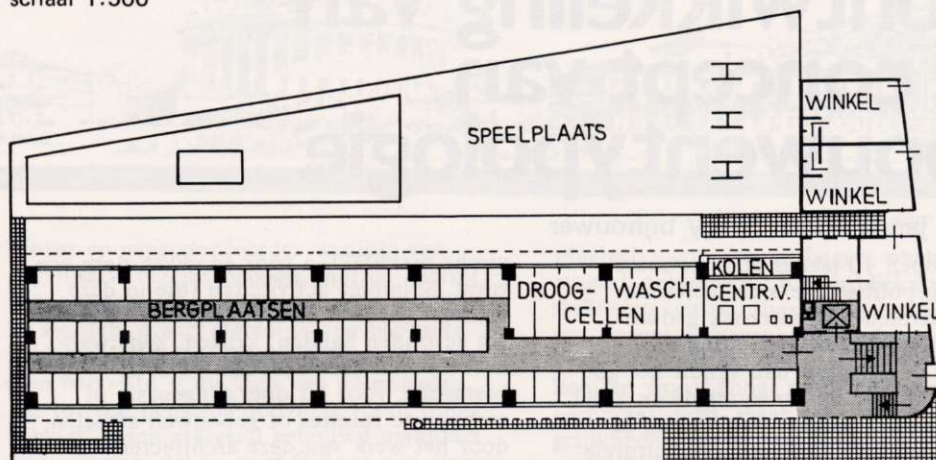

51. Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, 11e jaargang nr. 8, 1930.

1e-9e verdieping

schaal 1:500

Kelder

bergpolderflat, 1934

Het woongebouw Bergpolder is het eerste hoogbouwproject in de gesubsidieerde sector. Het telt 9 verdiepingen. Opdrachtgeefster is de N.V. Volkswoningbouw. Het gebouw is ontworpen door de architecten Brinkman/van der Vlugt en van Tijen.

De woningen zijn vrij klein: een driekamerwoning van ca. 50 m². De woningen zijn vooral bedoeld voor jonge moderne mensen. Van Tijen schrijft in zijn toelichting: 'Dezelfde categorie van jonge mensen die nu met enthousiasme in deze woningen trekt, zal over eenige jaren den grondslag vormen, waarop dergelijke gebouwen ook voor grootere gezinnen kunnen worden gebouwd. Want de moderne techniek mag voor woonvormen als die welke hier wordt beproefd, stellig onmisbaar zijn; onmisbaarder nog zijn de moderne mensen'⁵². Alle woningen worden centraal verwarmd. De woningen worden ontsloten door een galerij die men met een lift en trap kan bereiken. Tevens is er op elke galerij een stortkoker voor het huisvuil.

In de kelder is een aantal was- en droogcellen. Elke bewoner ontvangt maandelijks enkele bonnen, die het recht geven op gezette tijden van deze cellen gebruik te maken. Naast elke wascel is een kleine dampvrije ruimte waar men kinderen tijdens het wassen onder eigen toezicht kan laten spelen. In de wascel heeft men de beschikking over voldoende warm water en tevens heeft elke huurder het recht dagelijks één emmer heet water af te halen bij de conciërge.

In de portiersloge zijn boodschappenkasten, waarin de bestellingsbriefjes voor leveranciers achtergelaten worden; de conciërge bergt de boodschappen op die afgegeven worden. Zo wordt het gemakkelijk tijdelijk afwezig te zijn.

Naast het gebouw is een speelplaats, waarop de woonkamers uitkijken.

De gemiddelde huurprijs per woning is ca. fl. 27,- per maand, met inbegrip van de hierboven beschreven voorzieningen.

52. Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw, 1934, blz. 92.